

MĚSTO SE BAVÍ – OD STŘEDOVĚKU DO ROKU 1848

PRAHA JAKO CENTRUM KULTURNÍHO ŽIVOTA

38. mezinárodní konference Archivu hlavního města Prahy ve spolupráci s Historickým ústavem Akademie věd České republiky, Fakultou humanitních studií Univerzity Karlovy, Katedrou historie Filozofické fakulty Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem a Instytutem Historii i Archiwistyki Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie

22.–23. října 2019, Praha

DIE STADT AMÜSIERT SICH – SEIT DEM MITTELALTER BIS 1848

PRAG ALS ZENTRUM DES KULTURELLEN LEBENS

38. internationale Tagung des Archivs der Hauptstadt Prag in Zusammenarbeit mit dem Institut für Geschichte der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik, der Fakultät für Humanistische Studien der Karls-Universität, dem Lehrstuhl für Geschichte der Philosophischen Fakultät der J. E. Purkyně-Universität in Ústí nad Labem und dem Institut für Geschichte und Archivwissenschaft der Pädagogischen Universität in Krakau

22.–23. Oktober 2019, Prag

KATEŘINA BEČKOVÁ, Muzeum hlavního města Prahy

Kanálská zahrada, Růžové údolí, Wimmerovy sady: tři zábavně krajinářské počiny konce 18. století

V 80. a 90. letech 18. století se v blízkosti pražských hradeb postupně zrodily tři pozoruhodné krajinářské počiny: Růžové údolí Jana Ferdinanda rytíře ze Schönfeldu, zahrada Josefa Emanuela hraběte Canala de Malabaila a sady svobodného pána Jakuba Wimmera. Byly určeny Pražanům jako výletní a zábavní místa, ale plnily i další cíle a sny svých zakladatelů, významných osobností tehdejší společnosti. Přestože původ a životní zkušenosti těchto tří vrstevníků byly odlišné a přestože jejich snahy o kultivaci pozemků v okolí Prahy vznikly nezávisle na sobě, nacházíme přesto zajímavý společný jmenovatel jejich zakladatelské motivace. Byla jím filantropie a další duchovní hodnoty pramenící z aktivního zednářství. V konferenční příspěvku budou ve stručnosti porovnány okolnosti vzniku, historie a význam uvedených tří lokalit.

KATEŘINA BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, Historický ústav Akademie věd ČR

Recreatio – čas určený k odpočinku a způsob jeho prožívání v jezuitské koleji

Příspěvek se pokusí shrnout informace, které nám poskytují normativní i narativní prameny o tzv. recreatio v jezuitské koleji. Jako vzorová byla zvolena kolej v Telči na přelomu 30. a 40. let 18. století. V první části příspěvku bude vysvětlen pojem recreatio na základě řádových předpisů pro chod domu a škol. Druhá část na základě dochovaného deníku rektora koleje představí způsob trávení času vymezeného odpočinku v koleji v Telči a dotkne se také dalších aktivit, které mohly plně či částečně sloužit jako oddech od běžných činností. Třetí část charakterizuje prostory, kde jezuité obvykle odpočívali. Závěr se pokusí srovnat trávení času pro odpočinek v malé určením specifické koleji v Telči se situací v pražské klementinské koleji na přelomu 20. a 30. let 18. století.

HOLGER BÖNING, Universität Bremen

Das (zweifelhafte) Vergnügen des Zeitungslesens im Prag des 17. Jahrhundert

Der Beitrag befasst sich zunächst mit der Herausbildung des Nachrichtenwesens und der Rezeption der ersten handgeschriebenen und gedruckten Wochenzeitungen im Prag des 17. Jahrhunderts. Ohne Frage war es für die ersten Zeitungsleser ein Vergnügen, sich wöchentlich in den geschriebenen und gedruckten Zeitungen über das Geschehen in der Welt und insbesondere in Böhmen informieren zu können, zweifelhaft war dieses Vergnügen allerdings, wenn man sich die

Nachrichten betrachtet, die in den beiden ersten Jahrzehnten der Geschichte der gedruckten periodischen Zeitung aus der Moldaustadt kamen. Durch sie lassen sich 1609 zunächst exakt die Konflikte nachvollziehen, die unter den Bedingungen des Bruderzwistes in Habsburg zur Gewährung der Glaubensfreiheit und der ständischen Rechte durch den Majestätsbrief Rudolfs II. führten. In den Jahren 1618 bis 1620 war sodann zu verfolgen, wie das Wiederaufleben dieser Konflikte und eine unnachgiebige Haltung Ferdinands II. zum Krieg eskalierte und zur katastrophalen Niederlage der böhmischen Stände in der Schlacht am Weißen Berg führte. Der Beitrag fragt weiter danach, welche Teile der böhmischen Bevölkerung zu den Rezipienten der frühen Zeitungspressen gehörten und welche Bedeutung das Zeitungslesen für sie hatte.

VICTOR DÖNNINGHAUS, Institut für Kultur und Geschichte der Deutschen in Nordosteuropa, Universität Hamburg

Der Deutsche Klub in Moskau als besonderer Raum der russischen Metropole

Der Deutsche Klub, ursprünglich „Deutscher Dance Klub“, wurde erst 1819 in Moskau gegründet und gehörte nicht zu den älteren Eliteklubs der Hauptstadt, die in der russischen Metropole bereits im 18. Jahrhundert entstanden waren. Zusammen mit dem „Gemütlichen Zeitablauf“ (Billard, Kartenspiele, Bälle, Maskeraden und Musikabende) war der Deutsche Klub eine besondere, sich selbst verwaltende Einrichtung, die zur Entstehung demokratischer Verhaltensweisen in der Moskauer Mittelschicht beitrug. Bis Mitte des 19. Jahrhunderts blieb der Deutsche Klub die einzige „offene nationale Gesellschaft“ in Moskau und ohne Zweifel einer der beliebtesten Treffpunkte in der Hauptstadt. Zu den berühmten Maskeraden des Deutschen Klubs kamen bis zu 9.000 Besucher aus verschiedenen sozialen Schichten und Ständen Moskaus. Die Zahl der Besucher erreichte bis Mitte des 19. Jahrhunderts mehr als 60.000 jährlich. Dies machte ihn unter den öffentlichen Einrichtungen der russischen Metropole unangefochten zum Anführer bezogen auf die Besucherzahlen: in den Adelsklub kamen pro Jahr etwa 50.000, in den Englischen Klub ca. 40.000 Menschen.

Dieser Erfolg war auf die seit den 1830er Jahren vom Deutschen Klub verfolgte Politik einer offenen Tür zurückzuführen, durch die nicht nur ausgewählte „Ausländer“, sondern unabhängig von ihrem sozialen Status auch russischsprachige Einwohner der Hauptstadt in die Klubgemeinschaft aufgenommen wurden. Begriffe wie „sozialer Status“ oder „Nationalismus“ entsprachen ohnehin nicht dem Geist des Deutschen Klubs, was dazu führte, dass Vertreter des Moskauer Adels ihn verächtlich „Schusterklub“ nannten. Es waren demokratische Prinzipien, die sich im Deutschen Klub in Bezug auf verschiedenen Besucherschichten manifestierten und die ihn stark von anderen damals engstirnigen Gesellschaften und Klubs in Moskau unterschieden. Dieser Umstand führte dazu, dass der Deutsche Klub nicht nur einer der meistbesuchten öffentlichen Vereine der Stadt, sondern auch einer der reichsten in Moskau war.

Der Vortrag stellt die Geschichte der Gründung und der Aktivitäten des Deutschen Klubs in Moskau in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts vor, der einen besonderen Raum im Leben der russischen Metropole schuf und nicht nur auf dem Gebiet der Erholung und Unterhaltung tätig war, sondern darüber hinaus auch einen wesentlichen Beitrag zur Entwicklung der russischen Zivilgesellschaft leistete.

DIANA DUCHOŇOVÁ, Historický ústav Slovenskej akadémie vied

Spoločenský život v „raji Uhorska“. Bratislava ako centrum zábavy uhorskej aristokracie v ranom novoveku

Po bitke pri Moháči sa stala Bratislava v roku 1536 hlavným a neskôr korunovačným mestom okliešteného uhorského kráľovstva. Do mesta sa presťahovali centrálné kráľovské orgány, predovšetkým novovzniknutá Uhorská kráľovská komora, ako najvyšší hospodársky úrad krajiny.

S niekoľkými výnimkami sa v meste odohrávali takmer všetky zasadnutia uhorských snemov. Všetky tieto udalosti ovplyvňovali nielen sociálne prostredie mesta, do ktorého sa sťahovali šľachtici kvôli úradníckej kariére, ale zároveň bola Bratislava priestorom krátkodobých či dlhodobých pobytov šľachtickej reprezentácie kráľovstva, práve pri korunováciach či snemových rokovaníach. Šľachtická spoločnosť si do mesta doviedla vlastnú kultúru zábav, ktorá sa realizovala aj v priestore mesta (v jeho chotári). Išlo nielen o oficiálne bankety, ale aj rôznorodé trávenie voľného času na poľovačkách, pretekoch či turnajoch. Pretože sa nám zachovali záznamy práve v rôznych šľachtických diáriách, či korešpondencii, chceli by sme touto cestou sprístupniť tieto málo známe informácie o svete zábavy v meste.

IVANA EBELOVÁ, Katedra pomocných vied historických a archívneho studia, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy

Jak se slavilo za branami ghetta aneb oslavy svátku Purim roku 1728

Židovský sviatok Purim, pripomínajúci udalosti v knize Ester, díky níž (a jejímú strýci Mordechajovi) dojde k záchraně židovského národa je nejveselejším a také nejhalasnějším ze všech židovských svátků. Je ho oslavy připadají na měsíc adar (což je vzhledem k židovskému lunárnímu kalendáři v období února až března). S oslavami je spojená řada zvyků, převlékání se do masek a hlavně navázaná zábava, při níž její aktéři vycházeli i za brány ghetta a budili pohoršení mezi bohabojnými křesťanskými sousedy. Příspěvek bude věnován pražským oslavám Purimu a okolnostem s jejich průběhem spojených na příkladu z roku 1728.

KÁROLY GODA, Institut für Geschichte, Universität Wien

Time for feast and fun? Rethinking eucharistic marches in medieval Cracow and Vienna

In the late medieval (East-)Central-European veneration of the Eucharist, reaching new festive and spatial dimensions especially from the 1330/40s onwards, the both residential and capital cities of Cracow and Vienna played a rather early and crucial role. Still, at the functional cross-cutting position of religion and politics the celebrative aspects and potential “educative” solemnities of these metropolitan communities represented rather different festive traditions of the Host from a contemporary and a retrospective (i.e. fifteenth-sixteenth-century) perspective alike. Besides the “serious” theological messages non-similar local settings and clearly altering political and cultural intentions formed throughout the fourteenth and fifteenth centuries the local festive Eucharistic traditions offering occasions for only partly “educational” feast and fun (e.g. key musical performances, theatrical staging, textual and visual messages). Accordingly, with the help of fourteenth-fifteenth-century sources (e.g. chronicles, reports & charters) this paper analyses the so-called “edutainment” aspects of Eucharistic processions in the above metropolitan communities (cf. potential comparisons with the Prague cities). Instead of arguing for a macro-model, this paper intends to highlight via two relevant examples key similarities and differences in order to offer possible East-Central European contexts to the festive and celebrative traditions of “Praga Mater Urbium”. Moreover, the author of this talk believes, that through such a tripartite comparison one might move beyond the limits of traditional dichotomies (e.g. binaries, micro-macro controversies etc.) and offer a new, East Central European, meso-level narrative on late medieval metropolitan festive cultures moving beyond the spheres of single-city urban religion and politics.

JIŘÍ HRBEK, Historický ústav Akademie věd ČR

Město se nebaví. Regulace společenského života v době dvorských smutků 17. a 18. století

Doba 17. a 18. století je většinou nahlížena prizmatem velkých barokních slavností, které zasahovaly do každodenního života nejen dvorské společnosti, ale také měst, která se stávala jevištěm velkolepých zábav. Zatímco zábavy v bezprostřední blízkosti panovníka představovaly

důležitý prostředek, pomocí něhož byly komunikovány významné události směrem k cizím ambasadurům a k šlechticům-dvořanům, pomocí slavností pořádaných ve městech habsburské monarchie se milníky v životě habsburské rodiny sdělovaly poddaným (nejen měšťanům, ale všem přítomným osobám). Podobným způsobem, jakým se měly dozvídat o radostných událostech, se však také měly tyto osoby podílet na truchlení za zemřelé členy habsburského rodu a (spolu)prožívat smutek nad jejich ztrátou. V takovém okamžiku býval život městské společnosti regulován jednak pozitivně (vydáváním příkazů, co má dělat – např. účastnit se bohoslužeb za zemřelé), tak také negativně (vydáváním zákazů, co nesmí dělat – např. prožívat oslavy nebo pořádat veselice). Obě formy regulace městského společenského života budou stát v centru mého referátu, jenž bude časově vymezen 17. a 18. stoletím a toto vymezení může přinést některé dílčí závěry mimo jiné ohledně proměny této regulace mezi barokem a osvícenstvím. Geograficky bude referát zacílen na prostor pražských měst, jichž se podobná omezení dotýkala nejcitelněji.

Brigitte Huber, Stadtarchiv München

München feiert! Der Festzug als Phänomen und Medium

Münchens Feierfreudigkeit ist weltweit bekannt. Doch die Begeisterung für öffentliche Events ist keineswegs ein Phänomen unserer Tage. Ein ideales Medium, an dem theoretisch die gesamte Einwohnerschaft teilnehmen konnte, war dafür der Festzug.

Lebte im Mittelalter die antike Tradition der Triumphzüge in den Krönungszügen der deutschen Könige weiter, so entwickelte sich der adventus, der Herrschereinzug, zu einem speziellen politischen Zeremoniell (Einzug Kaiser Karls V. am 10. Juli 1530).

Im 16. Jahrhundert wurde es, einer italienischen Mode folgend, auch nördlich der Alpen üblich, trinofii (Triumphzüge) zu veranstalten, die ausschließlich dem Personenkult des jeweiligen Veranstalters dienten. Zumeist fanden sie im Rahmen größerer Festlichkeiten statt, etwa eines Regierungsantritts, einer fürstlichen Hochzeit u. a. Die Gestaltung der Umzüge folgte stets einem einheitlichen Programm, dessen wichtigste Bestandteile allegorische, auf die Person des „triumphierenden“ Herrschers bezogene Prunkwagen sowie maskierte Gruppen waren. Während an den eigentlichen Feierlichkeiten nur Mitglieder des Hofes teilnahmen, durfte die Bevölkerung die farbenprächtigen Umzüge nur vom Straßenrand aus erleben (Hochzeit Wilhelms V. mit Renate von Lothringen 1568; Höfische Faschingsumzüge).

Auch die Kirche wusste das Medium des Festzugs zu nutzen. In München verband die katholische Kirche wichtige Feste des Kirchenjahres wie Palmsonntag, Fronleichnam, Heiligenfeste etc. mit feierlichen Prozessionen, an denen sich alle Gesellschaftsschichten beteiligten. Religiöse Gemeinschaften (Bruderschaften, Zünfte etc.) organisierten zu für sie bedeutsamen Festen oder bei besonderen Anliegen ebenfalls festliche Umgänge (Die Münchner Fronleichnamsprozession).

Eine spezielle Form weltlicher und zugleich religiös motivierter Umzüge ist der Leichenzug, mit dem der Tod einer bedeutenden Persönlichkeit und ihr Rang noch einmal öffentlich vor Augen geführt werden kann.

Zwar waren bis ins 18. Jahrhundert Adel und Kirche die hauptsächlichen Veranstalter von festlichen Umzügen, doch richtete auch ab und zu das Bürgertum vergleichbare Veranstaltungen aus. Es handelte sich dabei vor allem um Gewerbe- und Schützenzüge (Festzug zum Schützenfest 1577; Faschingsschlittenfahrt der Münchner Ratsherren).

Im 19. Jahrhundert schließlich begann, unterstützt vom Staat, das Bürgertum, dem sich durch das Gemeindeedikt von 1818 nun zunehmend eigene kommunalpolitische Gestaltungsmöglichkeiten eröffneten, selbst Feste zu feiern und die bisher vor allem von Hof und Kirche gepflegte Festkultur für seine Zwecke zu adaptieren: Vom späten 18. Jahrhundert an wurden zunächst Festzüge üblich, deren alleiniger Zweck die Huldigung an den jeweiligen Landesherrn und das Herrscherhaus war

(Festzug anlässlich der Silberhochzeit des bayerischen Königspaares – 1835; Festzug der 35 Brautpaare – 1842).

Die Rückbesinnung auf die Gotik als einen vermeintlich deutschen Stil führte im 19. Jahrhundert in ganz Deutschland zu einer besonderen Wertschätzung deutscher Künstler des Mittelalters und ihrer Werke. Als Ideal des deutschen Künstlers galt Albrecht Dürer; sein 300. Todestag im Jahr 1828 war daher Anlass zu zahlreichen Feiern. Die für Mai 1849 in Nürnberg anstehende Einweihung eines Dürer-Denkmal – die Idee dazu hatte König Ludwig I gehabt – war für die Münchner Künstlerschaft Anlass, in München ein Künstler-Maskenfest zu Ehren Albrecht Dürers und Kaiser Maximilians zu organisieren (Faschingsumzug der Münchner Künstler – 1840)

Bereits seit der Aufklärung hatte das Bürgertum begonnen, sich für die eigene Historizität zu interessieren. War diese Entwicklung während der autoritären Ära Montgelas wieder in den Hintergrund gedrängt worden, so wurde die Rückbesinnung auf die eigene Geschichte unter König Ludwig I: ein ganz wesentliches Element bayerischer Kulturpolitik; auch die breite Bevölkerung begann nun, sich mit der eigenen Geschichte zu beschäftigen. Hatte man sich in früheren Zeiten geschichtliche Gedenktage nicht beachtet, so interessierte man sich nun für sie und begann sie zu begehen. Als Sonderform einer politisch gewollten Erinnerungskultur entwickelte sich in der 1. Hälfte des 19. Jahrhunderts der Historische Festzug. Er reflektierte bestimmte Jubiläen und versuchte mit kostümierten Gruppen denkwürdige Personen, Ereignisse oder Epochen der Vergangenheit in die allgemeine Erinnerung zurückzurufen (Festzug zum 700-jährigen Stadtjubiläum im Jahr 1858).

TOMASZ JABLECKI – KALINA MRÓZ-JABLECKA, Instytut filologii Germańskiej, Wydział filologiczny, Uniwersytet Wrocławski

Das Breslauer protestantische Schultheater als Bildungs- und Unterhaltungsstätte

Im 16. und 17. Jahrhundert gab es in Breslau, im Gegensatz zu den Residenzstädten und anderen europäischen Metropolen wie etwa Wien kein Hoftheater, es gab auch keine großen beruflichen Bühnen. Folgerichtig übernahm das protestantische Schultheater neben seiner pädagogischen Funktion als Bildungseinrichtung auch die kulturelle und gesellschaftliche Unterhaltungsfunktion. Das Schultheater ist mit den beiden berühmten protestantischen Gymnasien der Stadt eng verbunden: St. Maria Magdalenen-Gymnasium und St. Elisabeth-Gymnasium. Den Höhepunkt erreichte es nach dem Dreißigjährigen Krieg. Actus scholasticus, actus scenicus oder actus publicus waren szenische Formen, die die bereits erlernten rhetorischen Regeln in Deklamationen und Disputationen in Praxis umsetzten. Dazu gehörte die Begleitung von Musik und Gesang, viel seltener von entsprechend ausgestalteter Szenographie und ausgesuchten Kostümierungen. Auf der Bühne agierten in der Regel einige bis gut mehr als zehn Studierende, manchmal waren es aber einige Dutzend Leute. Im Extremfall konnte die Zahl der Schauspieler die der Zuschauer sogar übertreffen. Im Publikum saßen normalerweise Schulkameraden mit ihren Lehrern wie auch persönlich eingeladene Stadthonoratioren, die die theatralischen Aktivitäten der Schüler mit Süßigkeiten, Büchern, Medaillen und ferner mit Geldstücken großzügig prämierten.

GERHARD JARITZ, Department of Medieval Studies, Central European University Budapest
Vergnügensregulierung als Vergnügensreduktion in der Stadt des Spätmittelalters?

Der Beitrag widmet sich der kritischen Auseinandersetzung mit und Regulierung von Festen und anderen Vergnügungen in spätmittelalterlichen Städten, sei es unter anderem durch Gesetze, religiöse Diskurse, narrative und literarische Quellen, sowie im zeitgenössischen Bild. Die Konzentration liegt auf dem deutschsprachigen und italienischen Raum. Dabei lassen sich Muster erkennen, die auf verschiedene Arten und Typen von versuchten oder durchgeführten Vergnügensbeschränkungen hindeuten, auf welche sich städtische und religiöse Autoritäten sowie

unterschiedliche andere kritische Stimmen bezogen. Das Referat beabsichtigt diese Muster herauszuarbeiten und komparativ zu analysieren.

TOMÁŠ JELÍNEK, Archiv hlavního města Prahy

Pražské předbřeznové koncertní sály

Před rokem 1848 byl společenský život v Praze poněkud utlumen, ovšem až na hudební sféru. Působily zde dvě školená hudební tělesa – orchestr Nosticova divadla a orchestr žáků pražské konservatoře. Kromě toho Prahu navštěvují významné osobnosti tehdejšího hudebního života jako např. C. M. Weber, L. Beethoven, F. List či H. Berlioz, kteří zde pořádají koncertní vystoupení. To, že se hudba v této době přesouvá ze šlechtických paláců do měšťanského prostředí, je umožněno budováním moderních koncertních sálů – Žofín, Konvikt, Reduta, Platýz a též stavovské divadlo, které též slouží jako koncertní sál. Situaci lze srovnat s předbřeznovým hudebním životem ve Vídni a tamními koncertními sály.

JANA LASLAVÍKOVÁ, Historický ústav Slovenskej akadémie vied

Od Streleckej priekopy k prvej kamennej divadelnej budove. Divadelný život v Bratislave v 18. storočí a jeho vývoj do prvej polovice 19. storočia

Cieľom konferenčného príspevku je priblížiť divadelný život v Bratislave od druhej polovice 18. storočia do prvej polovice 19. storočia a vykresliť hlavné stimuly, ktoré vplývali na jeho rozvoj. Bola to predovšetkým blízkosť cisárskej Viedne, prítomnosť šľachtických rezidencií v Bratislave a v okolí, ako aj dlhoročná prítomnosť korunovačných slávností. V meste vďaka tomu vyrástla bohatá hudobná tradícia spätá s účinkovaním významných umelcov ako aj prezentáciou tvorby európskych skladateľov.

Čo sa týka samotného divadelného života, jeho stopy nachádzame už od stredoveku, avšak skutočný rozkvet divadla prichádza v 18. storočí, kedy sa z Bratislavy stalo politické, hospodárske a kultúrne centrum Uhorska. Podpora zo strany Márie Terézie, ktorú panovníčka prejavovala mestu od nástupu na trón v roku 1741, návštevy dcéry Márie Kristíny, manželky uhorského miestodržiteľa Alberta Sasko-Tešínskeho, ako aj uhorské krajinské snemy, boli významnými stimulmi pre usporadúvanie divadelných predstavení. Tie sa konali buď na Hrade, v šľachtických palácoch alebo v mestských priestoroch. Až do postavenia prvého kamenného Mestského divadla v roku 1776, ktoré navštívila Mária Terézia krátko po jeho otvorení, disponovalo mesto provizórnymi priestormi na realizáciu divadelných predstavení. Verejnosť sa v zime schádzala v sálach hotelov a hostincov, alebo v sále krajinského snemu. V lete navštevovala drevené divadlo v Streleckej priekope (blízko Michalskej brány), v ktorom hrávali talianske kočovné divadelné spoločnosti Pilotiho a Girolama Bona. Od 60. rokov 18. storočia iniciovali šľachtické rodiny zriadenie divadelných priestorov v tzv. Zelenom dome (Grünes Stübel-Haus) na Hlavnom námestí, ktoré v júli roku 1764 navštívila Mária Terézia.

Okrem týchto priestorov sa počas leta hrávalo v drevenej búde na promenáde, no predstavenia sa nekonali každý deň. Situácia sa zmenila po postavení prvého kamenného mestského divadla v Bratislave. Jeho donorom bol gróf Juraj (György) Csáky de Keresszteg IV. (1730–1785), ktorý spolu s ďalšími šľachtickými rodinami dal postaviť novú divadelnú budovu na mestskom pozemku. Nachádzala sa približne na mieste terajšej Historickej budovy SND a jej otvorenie sa uskutočnilo 9. novembra 1776. Okrem divadelnej sály prisľúbil gróf Csáky pristaviť k divadlu sálu Reduty (bola dokončená v roku 1793), ktorá by sa využívala na koncertné a tanečné účely.

Umelecká činnosť riaditeľov prenajímajúcich si mestské divadlo sa pohybovala medzi želaniami platiaceho publika a snahou ponúknuť hodnotný repertoár. Hlavným jazykom bola nemčina, no v prípade hostovania talianskych operných spoločností zaznievala v divadle taliančina. Začiatkom 19. storočia sa objavujú prvé hostovania maďarských spoločností. Najobľúbenejším

druhom bola opera. Koncom 18. storočia prichádza na scénu divadla singspiel s nemeckým textom, ktorý zhudobňovali skladatelia pôsobiaci v šľachtických kapelách. Finančne menej nákladné bolo naštudovanie klasických hier a drám vrátane Shakespearovej tvorby ako aj komédií a veselohier. Program dopĺňali spevoherné a baletné predstavenia. Už na začiatku 19. storočia prišli na scénu viedenské frašky a ľudové hry so spevom a tancom.

K najvýznamnejším divadelným riaditeľom pôsobiacim v mestskom divadle patrili Christoph Ludwig Seipp (1747–1793), Karl Wahr (1743/45–1811), Emanuel Schikaneder (1751–1812), Johann August Stöger (vlastným menom Johann August Althaller, 1791–1862) a Franz Pokorný (1797–1850). Viacerí z vymenovaných sa pohybovali v pražskom divadelnom živote, čo podnecuje k zamysleniu sa nad spoločnými znakmi divadelného života Prahy a Bratislavy.

VÁCLAV LEDVINKA, Archiv hlavního města Prahy / Katedra historie, Filozofická fakulta Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem

Soukromé a veřejné zábavy aristokracie v sídelním městě na prahu raného novověku

Po restituci pozdněfeudální hierarchie a vyhranění struktury raně novověké stavovské společnosti na sklonku 15. stol. se městské prostředí české metropole stalo místem stýkání i střetání dobových elit. Šlechtici byli ve svobodných královských městech zprvu cizorodým a nevídaným živlem (zejm. v období 1484–1517). Jejich povýšené chování a zábavy na veřejných prostranstvích i v soukromých městských domech a palácích byly často vnímány jako provokace, výtržnosti a porušování městského řádu. Výjimkou byly velké slavnosti, jejichž ústřední postavou byl panovník, který svým majetatem spojoval všechny složky dobové společnosti. Právě tyto festivity (slavnostní vjezdy do města, korunovace, svatební slavnosti, pohřby) byly pravidelně spojovány s obřady a zábavami, určenými nejen pro vznešené účastníky, ale též pro širší městské publikum (s turnaji a bojovými hrami, průvody v reprezentačních či historizujících kostýmech, s alegorickými či exotickými výjevy a představeními). Inscenace takovýchto zábav se stala v průběhu 16. století módou a byla součástí slavností nejen panovnických, nýbrž též festivit v režii vysoké aristokracie. Časem při nich byl záměrně ponecháván prostor pro volnou zábavu řadových měšťanů i nižších vrstev městského obyvatelstva. Druhou stranou téže mince bylo, že představitelé šlechty naopak za pobytu ve městech začali část času trávit zábavami běžnými či módními v měšťanském prostředí, jež se nezdávka odehrávaly v prostorách měšťanských domů, heren či krčem a v družné „součinnosti“ s (přiměřeně zámožnými a postavenými) příslušníky městských elit.

ALEKSANDER ŁUPIENKO, Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk, Warszawa

19th-century urban public garden as a cultural and social phenomenon

In my paper I will discuss one of the urban objects, which is often described as a place of leisure and entertainment. The idea of an urban public garden (also called ‘promenade’, later ‘park’) and the practice of its establishing in towns and cities developed in the 18th century (with as early precedents as the first half of the 17th), but it acquired its more broad social role in the Central Europe in the first half of the 19th century. Its development testified as much to the process of growth and enrichment of urban centres, as to the changes in the urban social composition and human mentality. On the examples of new public gardens in the territories of the ancient Polish-Lithuanian Commonwealth: in Warsaw, Lublin, Cracow and Lviv of the first half of the 19th century I will present the original premises which contributed to their creation and the main social-cultural functions it actually performed. I will base on my one-year research of the archival sources, as well as chosen memoirs and city descriptions from the epoch. I will argue that although the origins of (modern) public garden lay in the sphere of culture of the noble élite, the new class of urban (minor) nobility along with bourgeoisie reused these templates to form elements of a new

urban culture of leisure, entertainment and sociability. It was possible even though these établissements preserved their clear post-feudal features.

ANNA MIKOŁAJEWSKA, Katedra filologii germańskiej, Wydział filologiczny Uniwersytetu Mikołaja Kopernika v Toruniu

„Das prächtigste Fest zur Lust” – Vergnügungsangebote um den königlichen Hof in Warschau in der Sicht des Thorner Publizisten Samuel Luther Geret (1730–1797)

„Pfungsten 1766 beging das Volk Warschaus besonders feierlich. Am Ufer der Weichsel, in der Nähe des Kamaldulenserklusters zu Bielany wurden Treppen, die zum Wasser führten, Zelte und Alleen errichtet. Vertreter der Zünfte und angesehene Bürger begleiteten den König in Schiffen, die reichlich geschmückt waren. Frauen als Nymphen gekleidet und Musikanten, Feuerwerk und Illumination machten den Ablass bei den Kamaldulensern zu etwas Unvergesslichem.“ Von dem Fest konnten die Leser der „Thornischen Wöchentlichen Nachrichten und Anzeigen“, einer in Thorn im Königlichen Preußen herausgegebenen Zeitschrift in allen Details erfahren. Das Intelligenzblatt, das von 1760 bis 1772 erschien, wurde von Samuel Geret, dem Sekretär des Thorner Stadtrates und ab 1761 Residenten am königlichen Hofe in Warschau gegründet. Geret bestimmte dessen politische Ausrichtung und lieferte Berichte aus Warschau, wo er als wichtiger politischer Akteur im Sinne der Sicherung von Interessen und Privilegien seiner Heimatstadt tätig war. Nachrichten aus der preußischen Weichselstadt und der Region sicherten Autoren vor Ort, Gelehrte und Gymnasialprofessoren. Das Periodikum wurde somit zum Spiegel von zwei Welten, indem es Feste, Jarmärkte, Begräbnisse und Hochzeiten im protestantischen Thorn sowie den Reichtum an Unerhaltungsmöglichkeiten in Warschau mit seinen Bällen, Umzügen, Theater- und Opernaufführungen dokumentierte. Der Beitrag gilt der Zusammenstellung von diesen zwei Räumen der städtischen bzw. höfischen Unterhaltung und dessen Deutung durch den Thorner Bürger - Protestanten, Staatsmann und Publizisten – Samuel Luther Geret.

ANEŽKA MIKULCOVÁ, Ústav pro dějiny umění, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy

Tvorba siluet – zábava (nejen) pražské společnosti přelomu 18. a 19. století

V 80. letech 18. století se objevil pozoruhodný fenomén portrétních siluet. Zájem o tento monochromní profilový typ portrétu se brzy rozšířil po celé Evropě a České země nebyly výjimkou. Vedle ryze portrétních siluet začaly vznikat také siluetové žánrové výjevy a figurální scény. Všechny tyto druhy siluet lze označit za specifickou součást tehdejší vizuální kultury. Pohybují se od mechanického zachycení vrženého stínu po vysoce umělecký a kultivovaný výtvarný projev, od humorného zobrazení stolní společnosti po reprezentativní portréty aristokratů. V souvislosti se siluetami se tak setkáváme s pestrá škálou námětů i používaných technik, v každém případě se však jednalo o dobově oblíbenou volnočasovou společenskou zábavu.

Tvorba siluet mohla mít podobu ryze intimní domácí aktivity, ale i veřejné společenské události. První přístup k siluetování ilustrují rodinná alba s portrétními siluetami, alba s vystřihovanými květinami či siluetové scény zobrazující poklidný domácí život. Tento druh siluet se řadí do sféry ruční tvorby sloužící k pobavení i k odpočinku a navazuje na dlouhou tradici vystřihování. Velký zájem laiků o tvorbu siluet dokládá řada příruček vydávaných od 90. let 18. století. Opakem k tomuto domácímu siluetování bylo pořizování portrétních siluet na promenádách lázeňských měst, během trhů a poutí. Pořídít si svůj stínový portrét patřilo k dobrému vkusu a v případě významných osobností bylo i společenskou událostí, jak dokládají dobové zprávy o siluetování anglického krále Eduarda VII. za jeho pobytu v Mariánských Lázních. Společenskou zábavou nebylo pouze samotné siluetování, ale především následná fyziognomická interpretace jednotlivých siluet. Jako návod k tomuto výkladu sloužil čtyřdílný opus Johanna Kaspara Lavatera Physiognomischen Fragmente. Pseudověda fyziognomie byla založená na analogii mezi vnitřním

charakterem člověka a jeho vnějšími obličejovými rysy, což bylo podle Lavatera nejlépe patrné právě ve formě siluet. Interpretace portrétních siluet tak mohla být poměrně napínavou událostí, kdy před zraky ostatních mohly být odhaleny i záporné rysy siluetovaného. Propojení siluetování s fyziognomií činilo z tvorby siluet aktivitu na pomezí zábavy a (pseudo)vědy, což vyhovovalo tehdejší osvícenské společnosti.

Siluetování bylo oblíbené především v městském, lázeňském a aristokratickém prostředí. Prahu z tohoto důvodu sice nelze označit za svrchované centrum zájmu o siluety v Českých zemích, poskytuje nicméně řadu zajímavých příkladů. Díky dobovým periodikům existuje několik zmínek o místní produkci siluet, metropole také přitahovala zahraniční siluetisty putující Evropou za obživou. Ve sbírkách Muzea hlavního města Prahy se do dnešních dnů dochovalo několik málo siluet portrétovaných osob, které pocházely přímo z Prahy, což je v kontextu českých sbírek s většinou anonymních portrétovaných velmi cenný doklad. Pražské prostředí rovněž umožnilo vznik některých specifických příkladů portrétních siluet, jakými je konvolut siluet vzniklých v upomínku premiéry Mozartova Dona Giovanniho či pozoruhodný soubor siluet strahovských premonstrátů, který nemá obdoby ani v zahraničí.

Příspěvek by byl věnován siluetování coby příkladu dobové zábavy, a to především v pražském kontextu. Zmíněny by případně byly i některé zajímavé mimopražské příklady.

FERDINAND OPLL, Institut für Geschichte, Universität Wien

Das Scharlachrennen und andere Amusements im spätmittelalterlich-frühneuzeitlichen Wien. Zu Bedeutung und Funktion in der älteren städtischen Festkultur

Der Ausgang wird von Überlegungen zur Begriffsbildung wie zu den möglichen Feldern des Performativen in der spätmittelalterlich-frühneuzeitlichen Stadt genommen. Dabei wird eine Trias herausgestellt, welche (1) das Umfeld von Präsentation und Herrschaftsinszenierung durch den Stadtherrn, (2) das für diese Zeitstellung so maßgebliche Feld des Religiös-Kirchlichen in einem Bogen von Kirchenfesten und deren Stellenwert im Lebenszyklus bis hin zum Prozessionswesen und (3) stärker im genuin städtisch-bürgerlichen Milieu, das sich damals freilich durch vielfältige wie auch bestimmende Übergänge zur Lebensweise und zu Lebensformen adeliger Prägung auszeichnete, angesiedelte Formen von Unterhaltung, ja Amusement umfasst. Als Fallbeispiele werden zwei Veranstaltungen von grundsätzlicher agonalem Charakter analysiert: zum einen die bis 1534 anderthalb Jahrhunderte lang regelmäßig zu den Jahrmärkten durchgeführten Rennen – ein Pferderennen um den Gewinn eines kostbaren scharlachfarbenen Tuches und ein Fußrennen um den Gewinn eines Barchenttuches – mit ihren kulturgeschichtlich so interessanten Beziehungen zur italienischen Städtewelt (Palio-Rennen), zum anderen Wettschießen mit der Armbrust, später mit der Büchse, die im Gegensatz zu den Rennen nicht regelmäßig, sondern anlassbezogen stattfanden. Seiner frühen Nachweise wegen wird dem zuletzt eine weitere Form von Vergnügungen, nämlich die sogenannten „Glückshäfen“, zur Seite gestellt, die nicht minder beliebt war, in deren Mittelpunkt allerdings nicht die Auseinandersetzung mit Gegnern, sondern die mit dem Glück stand.

WACŁAW PAGÓRSKI, Instytut Filologii Germańskiej, Wydział Neofilologii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

„Man findet altes Bier von etlichen Jahren hier, das so dick ist, daß es aller klebt. Das heißt man Preußen“. Trinkgewohnheiten in Danzig im Kontext der deutschsprachigen Reiseliteratur des 16. und 17. Jahrhunderts

Der Alkoholkonsum war in der frühen Neuzeit ein Bestandteil nicht nur der städtischen Feierlichkeiten, sondern auch des Alltags, was seinen Ausdruck in unterschiedlichen Textarten aus den jeweiligen Epochen fand. Einen interessanten Blick in das Stadtleben ermöglicht uns die

Reiseliteratur, in der die Perspektive eines „Fremden“ geschildert wird. Aus diesem Grund werden in meinem Vortrag unterschiedliche deutsche Beispiele dieser Personengruppe aus dem 16. und 17. Jahrhundert die Quellenbasis bilden, z. B. der Reisebericht von Samuel Kiechel und die Topographien Martin Zeillers. Einen besonderen Schwerpunkt der Analyse werden die Beschreibungen Danzigs einnehmen: die dort verzehrten Alkoholsorten, die Kultur des Konsums sowie vorgebrachte Anekdoten über Alltagsereignisse. Dabei werden zwei Ziele gesetzt: erstens sollen interessante und teilweise unbekannte Schilderungen des Danziger Alltags präsentiert werden; zweitens wird der Frage nachgegangen, wie und warum das Thema des Alkoholkonsums in der Reiseliteratur überhaupt vorkommt und welche Funktion es haben könnte.

JAROSLAW PIETRZAK, Instytut historii i archiwistyki, Wydział humanistyczny Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie

Municipal entertainment as a phenomenon accompanying monarch arrivals to Polish cities from the 16th to the 18th century

Entertainments organized in Polish cities were an element accompanying the ceremonial entries of Polish monarchs over from the 16th to the 18th centuries. City councils from Krakow, Warszawa, Gdansk and Poznan tried to fully honor Polish kings and their family members, by organizing firework shows, dances, strongman's competitions, theater performances and oratorical competitions. In one hand councilors established a detailed program of celebrations, allocated money, made bills, and took care of the coronation, wedding and triumphal parties. On the other, the rulers cared to thank the city residents for their hospitality and to celebrate the events important for the event and to give them a propaganda character. On this occasion, they organized banquets, ordered the construction of fountains gushing wine and sponsored other entertainment of a ludic character. These activities built a bond between the rulers and the townspeople. You can not forget about the changes in the urban space. The games usually took place in the market squares or large communication arteries, which were passed by the conductor (so-called *vias regias*). Setting triumphal gates, decorating the facades with plants and materials created an atmosphere of festive joy. The purpose of my speech is to show the relationship that formed between the rulers, city authorities and its residents in moments of general mirth and play and also the scenario of chosen entrances with the participation of organizers.

ANNA G. PIOTROWSKA, Instytut Muzykologii, Wydział Historyczny Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie

Town musicians: agents of cultural transfer and providers of entertainment

Musicians can be described as providers of entrainment in the European towns and cities. However, the position and role of musicians in urban contexts dramatically improved only at the turn of the 19th century following political and economic transformations. As widely known, by that time Vienna became symbolic for these changes as the celebrated city of music, hosting Mozart and (especially) Beethoven, consolidating the position of musicians due to the Vienna Congress events hosting several balls, dances, concerts, etc. But in the centuries before, musicians active in cities were treated ambiguously since musical life generally concentrated and was fostered either at courts or churches. Within the city walls music usually sounded laud with the appearance of itinerant groups of so called *fahrendes Volk* (*fahrende Leute*, *Fahrende*), i.e. vagrants specializing in music-making, dancing, but also rope-walking, acrobatics, juggling etc. Unprotected, often homeless, without legal rights, not eligible for military service they lived on the fringes of the society. Outside legal and social, even religious system they were perceived as outcasts, associated with beggars, peddlers, vagabonds and rouges, often even considered to be criminals themselves but

while performing their shows in different towns and cities they not only acted as providers of entertainment but also as active agents of cultural transfer disseminating fashions, modes, news, etc.

That situation was gradually changing when more and more musicians employed at royal or aristocratic courts chose to settle in town and sought their jobs there. By the end of the 18th century musicians managed to alleviate their social position. Yet, the distinction between professional and amateur musicians persisted impacting the perception of musicians by the general public.

In my paper I would like to outline how the place of musicians in European (predominantly central European) towns was negotiated, how their role as entertainers and agents of cultural transfer not only proved their role – as active actors contributing to city enjoyments and amusements, but also as indispensable co-creators of urban life.

MARKÉTA RŮČKOVÁ, Archiv hlavního města Prahy

Regulace a restrikce zábavních aktivit v prostředí jednoty bratrské v předbělohorském období

Jednota bratrská jako specifické církevní společenství se řídila vlastními pravidly. Důležitými činiteli ve vztahu k pozemskému bytí bylo dodržování řádu a kázně, a to nejen v oblasti náboženské, ale také v rovině společenské. Provozování zábav, nadměrných hudebních produkcí a jiných kratochvílí členy jednoty nebylo vnímáno ze strany vrcholných činitelů pozitivně a tyto aktivity se snažili spíše omezovat. Takováto omezení nalézáme jednak v pramenech normativní povahy (zejména v usnesení synodů), ale také v naučné nebo moralistní produkci jednoty. Jak se ovšem lišila norma od praxe, je v pramenech již těžko zachytitelné.

TOMÁŠ SEKYRKA, Archiv hlavního města Prahy

Zábava či výchova? Zrod uměleckých výstav v Praze v první polovině 19. století

Příspěvek se bude věnovat zrodu pravidelných uměleckých výstav, které v první polovině 19. století představovaly v Evropě novou formu kontaktu mezi výtvarnými umělci a publikem. Prostřednictvím těchto přehlídek se šířilo povědomí o nových námětech i jejich zpracování. Vedle poznávacího aspektu však výstavy představovaly také nový typ zábavy aristokracie a vzdělaných měšťanských vrstev. Protože pořadatelkou pražských uměleckých výstav se ve 30. letech 19. století stala Krasoumná jednota, pozornost bude věnována také jejímu členstvu.

MARTIN SCHEUTZ, Institut für Österreichische Geschichtsforschung, Universität Wien

Der Strukturwandel des Wienerunterhaltungsgewerbes im 18. Jahrhundert – Feuerwerke und Hetztheater etablieren sich in der Vorstadt

Mit der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts konnte sich eine neue, nun bürgerliche dominierte Unterhaltungsindustrie auch in Wien etablieren – auch die Bürger begannen die Nacht zu erobern. Der Hof als dominierender Faktor der städtischen Unterhaltung verlor an Bedeutung, bürgerliche wie unterbürgerliche Freiräume eröffneten sich dadurch vermehrt. Permanente Spielstätten der Unterhaltungsindustrie wurden in der Vorstadt errichtet, das Geschäft mit der Unterhaltung begann sich zu professionalisieren und auch eigene Spezialisten mit beträchtlichem Finanzkapital bildeten sich heraus. Am Beispiel der Wiener Feuerwerke wird deutlich, dass eine kommerziell ausgerichtete Gruppe von Unternehmern mit großem Aufwand versuchte, sich am nächtlichen Wiener Himmel zu etablieren: Die Feuerwerksunternehmer Johann Georg Stuver, Josef Mellina und Peter Paul Girandolini standen in erbittertem, ökonomischen Wettkampf – letztlich überstand nur Johann Georg Stuver diesen „mörderischen“ Einsatz von großen Geldmitteln und das in Abhängigkeit von der Wetterlage. Stuver konnte sich im Prater mit einer eigenen Spielstätte durchsetzen und gab ab den 1780er Jahren fünf bis sechs große Feuerwerke jährlich, die man sich als eine Art Theateraufführung mit Kulissen und Musik unter einem Generalthema vorstellen darf.

Neben dem Feuerwerk etablierte sich, ebenfalls in der Vorstadt, ein eigenes Hetztheater. Wie in anderen Städten in Europa auch, wurden dort wilde Tiere wie Stiere, Ochsen, Bären und Löwen von abgerichteten Hunden gehetzt. Das Wiener Hetztheater fasste rund 3.000 Personen und verfügte über weitverzweigte Tierhandels-Netzwerke, die einen ständigen Nachschub an wilden und exotischen Tieren garantierten. Die Aufklärer betrachteten das Hetztheater – anders als das Feuerwerk – mit Verachtung, weil sie dort die niedrigen Instinkte des „Pöbels“ angesprochen sahen.

Feuerwerk und Hetztheater waren zwei unterschiedlich ausgerichteten Formen der Theatralität im 18. Jahrhundert, die dennoch einige Gemeinsamkeiten aufweisen. Beide Formen versuchten andere Formen der Theatralität zu integrieren: So fanden im Zuge der Wiener Feuerwerke nach dem Vorbild von Montgolfier und Blanchard auch die ersten Flugversuche mit dem neuen Ballon statt, im Hetztheater gastierten nicht nur Seiltänzer, sondern auch die im späten 18. Jahrhundert durch ganz Europa reisenden Reitertruppen aus England und Italien. Mitunter beschloss auch ein Feuerwerk die grausamen Vorführungen des Wiener Hetztheaters. Während das Hetztheater nach dem Brand 1796 nicht mehr errichtet wurde, fanden Feuerwerkvorführungen bis zur Wiener Weltausstellung 1873 weiterhin statt.

AGNIESZKA SŁABY, Instytut historii i archiwistyki, Wydział humanistyczny Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie

The Saxon noble carnival in the cities of the Polish-Lithuanian Commonwealth

In the paper I would like to present the influence of noble pastimes of the carnival period on the life of the city and inhabitants, and next for entertainment. I would like to draw attention to it as the time of fun, also how about the carnival and entertainment in the city was described in private correspondence and handwritten newspapers.

JIRÍ ŠABEK, Ústav hospodářských a sociálních dějin, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy

Komedianti a pražské spektákly počátku 19. století v kontextu formování moderní cirkusové kultury

Příspěvek bude zaměřen na pražské pouliční podívané od tradičních vystoupení toulavých komediantů po moderní cirkusová představení. Hlavním účelem výstupu bude tematizovat proces modernizace na pouliční zábavě, jež se během několika desetiletí transformovala z „bezpečného řemesla“ vagabundů a „potulných hudců“ do moderní podoby masové zábavy. Časové ohraničení tohoto tématu se odvíjí od dochovaných pramenů k těmto událostem. Kromě sbírky cedulí a plakátů ze sbírek Národního musea a Stavovské knihovny se výklad bude opírat o dochované záznamy policejního ředitelství (Národní archiv), jež od 80. let 18. století vedlo dohled nad pouliční zábavou v Praze. Příspěvek budou časově uzavírat 40. léta 19. století, tedy symbolické období počátků vystupování cirkusu Josefa Beránka v Praze.

Ve svém referátu bych rád celý proces modernizace pouliční zábavy porovnal též s jinými městy střední Evropy, předně s Hamburkem, Varšavou a Vídní. V případě Hamburku bych zužitkoval symbolický význam tohoto města pro českou cirkusovou tradici, přičemž bych vyzdvihl specifika procesu modernizace Hamburku a Prahy, zejména, jakým způsobem se podílela na pozdějším rozvoji cirkusové kultury obou měst. Obdobně bych postupoval i v případě zbylých dvou měst: u Vídně se zdůrazněním vztahu centrum – periferie a u Varšavy s ohledem na starší tradici veřejných zábav 18. století.

Přestože téma je definováno spíše teoreticky, zaměřujíc se na strukturální proměnu městské kultury, bude pro konkretizaci celého procesu využito životního příběhu trpaslice Barbory, o níž se mi podařilo najít záznamy nejen v Praze, ale i dalších městech střední Evropy, a jež tak svébytně dokresluje celý výklad.

ATTILA TÓZSA-RIGÓ, Miskolci Egyetem

Bade- und Kneipenkultur im Alltagsleben des frühneuzeitlichen Bürgertums in Mitteleuropa

Im Rahmen des Vortrags wird erörtert, welche Rolle die Bäder und die Kneipen im Alltagsleben, besonders in der Freizeit des frühneuzeitlichen Bürgertums in Mitteleuropa spielten. Die Bäder und die Kneipen befanden sich in den frühneuzeitlichen Städten sehr oft am gleichen Ort und sie boten den Bürgern eine der wichtigsten Möglichkeiten nicht nur für Erholung, sondern auch für alltäglichen Sozialverkehr. Im Vortrag wird die Bedeutung der Bäder durch die Badekultur der Stadt Pressburg (heute Bratislava) in der frühen Neuzeit dargestellt werden. Die Bäder und die Kneipen funktionierten nicht nur als die Sphäre des friedlichen Sozialverkehrs.

Die Quellen informieren uns auch über Konflikte, die in einer Kneipe oder in einem Bad entstanden. In der zweiten Hälfte des Vortrags werden die sozialgeschichtlichen Konklusionen einer Konflikt, u.zw. einer Kneipenschlägerei aus dem Jahre 1539 mit Hilfe des Protokolls der Stadt Pressburg analysiert.

MICHAEL VIKTOŘÍK, Katedra historie, Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci

„Pevnost“ se baví aneb možnosti zábavy a kulturního vyžití v pevnostním městě (na příkladu Olomouce)

Příspěvek se zaměří na možnosti zábavy v pevnostní Olomouci, a to především v první polovině 19. století. Připomeňme, že v této době město patřilo ke klíčovým pevnostem habsburské monarchie, že prodělávalo rozsáhlou modernizaci svého fortifikačního systému (s čímž souvisí koncentrace civilního obyvatelstva i zvýšené nároky na jeho potřeby) a v neposlední řadě, že disponovalo silnou garnizónou čítající i více než 6000 mužů. Referát se pokusí odpovědět na otázku, jaký konfliktní potenciál nabízelo každodenní stýkání a potýkání vojska s civilním obyvatelstvem a jak se tyto vzájemné vztahy (v pozitivním i negativním ohledu) projevovaly na poli zábavy. Zvláštní důraz pak bude položen na ten druh zábavy, jež byla neodlučitelně spojena s přítomností vojska, tj. na vojenské parády, vojenské koncerty či na oslavy spojené s přítomností císaře a členů jeho rodiny nebo vysokých vojenských hodnostářů.

PETRA VOKÁČOVÁ, Archiv hlavního města Prahy

Pražské lodní hudby v 18. století. Hledání v městském archivu

Pražská hudební představení na vodě mají starší tradici a pochopitelně i rozličné předobrazy v cizích zemích. Svého vrcholu ovšem vltavské performance dosáhly během barokní éry v souvislosti se vzepětím nepomucenského kultu – právě to z nich učinilo v evropském prostoru specifický fenomén. Počínaje rokem 1715 se hudební produkce na lodích konaly v Praze takřka každoročně, někdy dokonce vícekrát za sezónu. Koncerty byly přitom komponovány a vedeny významnými soudobými představiteli hudebního života metropole; možná proto jde o téma probádané zatím převážně z muzikologického hlediska. I když naprostá většina představení vzešla z iniciativy řeholních institucí, několik lodních hudeb uspořádali zřejmě i měšťané ve spolupráci s cechy, spolky, chrámovými hudebníky či vojenskými kapelami. V každém případě šlo o populární podívanou, opakovaně sledovanou početným publikem a vyhledávanou dokonce mimopražskými návštěvníky.

Referát představí pražské lodní hudby v širších časových a teritoriálních souvislostech, v jádru se ovšem soustředí na 18. století – od zavedení pravidelných svatojánských plaveb přes jejich kulminaci až po doznívání v podobě ostrostřeleckých zábav. Hlavním předmětem zájmu bude organizační podíl pražských měst na vystoupeních odbývajících se jinak převážně v církevní režii, neboť jde o skutečnost málo známou a nejistou. Autorka zrekapituluje prameny, jež byly dosud

k tématu využívány, a ukáže, zda, případně jakým způsobem reflektují provozování lodních hudeb dokumenty městské provenience.

ANDREAS WEIGL, Wiener Stadt- und Landesarchiv

Kultur- und Freizeitstätten im Wiener Stadtraum (ca. 1820-1850)

Das Wiener Biedermeier war bekanntlich durch eine erste Blüte von Vergnügungsstätten die bevorzugt bürgerliches Freizeitverhalten ansprachen geprägt. Der Beitrag behandelt die Frage, inwieweit es bereits in der Zeit bis Mitte des 19. Jahrhunderts zu einer Differenzierung innerhalb des Freizeitsektors der Wiener Stadtökonomie gekommen ist und welche räumlichen Schwerpunkte bestimmte Vergnügungsstätten zeigen. Behandelt werden Stätten von Opern-, Ballett-, Theater und Konzertaufführungen, Tanz- und Vergnügungs-etablissemments (einschließlich Zirkus und Marionettentheater) und verschiedene Sportstätten im weiteren Sinn wie Bäder, Eislaufplätze, Reit- und Fechtschulen und ähnliches mehr. Zudem soll die Rolle traditioneller Vergnügungsstätten in der Gastronomie (Gasthäuser, Kaffeehäuser) in der Freizeitkultur beleuchtet werden.

WOLFGANG WÜST, Lehrstuhl für Bayerische und Fränkische Landesgeschichte, Friedrich-Alexander Universität Erlangen-Nürnberg

Divertissements und Kurzweil in der Reichs- und Residenzstadt – Augsburgs „Theater“-Bestand im Illustrierten Vergleich urbaner Unterhaltungsformen der Frühmoderne

Im „großen“ und „vollständigen“ Universal-Lexicon des Johann Heinrich Zedler findet sich zwar im einschlägigen siebten Band des Jahres 1734 unter Divertissement kein Haupteintrag, aber unter dem Lemma „Diuertiren“ lesen wir: heist abhalten, abwenden, erlustigen, ergötzen, erquicken. Daher heißt auch Diuertissement nicht allein eine Abhaltung, Abwendung, sondern auch eine Erfrischung, Ergötzung, Erlustigung, Kurtzweil. Damit haben wir zwar noch keine akkurate Definition, aber in Abgrenzung zum urspr. kirchlich dominierten Fest und den zugehörigen Sonn- und Feiertagen oder zur Unterhaltung mit Musik und Tanz liegt der Fokus hier doch stärker auf dem scherzhaften und lustigen Zeitvertreib. Gleichwohl zählten die Divertissements als Turniere, Bälle, Maskeraden oder Spiele zunächst zur adeligen, später zunehmend auch zur städtischen Kultur. Synonym wurde für die Lustbarkeiten häufig die Kurzweil(e) gebraucht, die im reglementierten städtischen Alltag der frühen Neuzeit ihren festen Platz hatte.

Die Zurschaustellung von Macht und Reichtum, um ein systemtragendes Element nicht nur für den frühmodernen Hof, sondern auch für Städte und Märkte zu nennen, konnte am unaufdringlichsten in ihrer spielerischen und belustigenden Art – den kurzweiligen Lustbarkeiten oder Divertissements – erfolgen. Opern und dramatische Inszenierungen, Ballett und Tanz, Feuerwerke und Tafelmusik, Reitkunst, Pferderennen, Menagerie und Tierhatz, Kutschfahrten, Prozessionen und Wasserfahrten, Turniere, Fechtkunst und andere Festlichkeiten zogen sich mit großer Regelmäßigkeit über das Jahr. Sie bestimmten den Alltag in der Stadt und am Hof – Bereiche, die nicht vom harten Arbeitsrhythmus auf dem Land und den Erntezyklen geprägt waren. Sie halfen die oft genannte Langeweile zu überwinden.

Am Beispiel des Augsburger Archivbestands „Theater“ wird mein Beitrag ein repräsentatives und zugleich quellennahes Beispiel reichsstädtischer Belustigung ins Zentrum der Untersuchung stellen, das im Vergleich mit anderen Residenz- und Reichsstädten als „Muster“ für obrigkeitlich genehmigte Unterhaltung dienen könnte. So standen beispielsweise Reitkunst und Pferdedressur als Attraktionen hoch im Kurs. 1717 führte der Friese Georg Künstlich diese Disziplin ihrem vorläufigen Höhepunkt entgegen. Divertissement bedeutete dabei mehr als Ringelrennen und Turnierwettkampf. Künstlich präsentierte auf dem Weinmarkt zu Augsburg wie zuvor auch in Prag, Wien, Ulm und Nürnberg ein Pferd, das nicht nur „englisch, frantzösisch und teutsch“ verstand, sondern das seinem „meister auff wartete wie ein diener“. Es ging „sitzend auff dem hindersten wie

ein hund“, ja es konnte sogar Geld zählen und für den Dressurmeister sammeln. Es leckte „mit der zunge ein glaß wein oder wasser aus wie ein hund“, sprang „durch 8 reiffen, jeden ein fuß voneinander“, Das Pferd wusste schließlich auch, „das schönste frauenzimmer“ in der Stadt aufzusuchen, und „machtet davor ein reverenz und ist sehr notabel“. Schließlich „thut es sich gegen alle zuschauer mit einem kniefälligen compliment bedancken“.

Mit dem Buchdruck kündigten Programme in der Stadt professionell gebotene Kuriositäten an, die selbst auf vorderen Rängen wenig kosteten. Zu bestaunen waren in Augsburg 1757 Balanceakte mit dreistöckigen Glaspysramiden und großen Kerzenleuchtern. Schließlich folgten Glasbläser, dabei wurde Fensterglas „in feuer gesponnen und so subtil als ein menschen-haar auf einen grossen haspel aufgehaspelt; es wurde auch von dem gesponnen glas eine ordentliche tresirte peruque nebst einem von glas geflochtenem hute wie auch eine gläserne bürste gezeigt. Hiebey ist die curieusität, daß die peruque ordentlich kan ausgekämmet werden und dannach ohne zerbrechen die gläserne haare in ihrer fresur verbleiben“.

WŁODZIMIERZ ZIENTARA, Katedra filologii germańskiej, Wydział filologiczny Uniwersytetu Mikołaja Kopernika v Toruniu

Die Stadt aus der Perspektive eines Jenaer Studenten

Es geht um Johann Christian Mueller, der u. a. in Jena studiert und beschreibt seinen Alltag in seinen Memoiren. Die Studenten feiern am Tag und in der Nacht, z. B. wenn sie den nicht mehr amtierenden Rektor unter Alkoholeinfluss verfolgen. Sie fahren in andere Orte, um dort sich eine Hinrichtung anzuschauen.